

РОЗДІЛ VI. АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА ТА КРИМІНОЛОГІЇ

УДК 343.234

СКЛАД ІНШОГО ЗЛОЧИНУ, ЩО УНЕМОЖЛИВЛЮЄ ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Хряпінський П.В., д.ю.н., доцент

Запорізький національний університет

У статті досліджується місце та значення обмежувальної ознаки звільнення від кримінальної відповідальності особи, якщо фактично вчинене нею діяння містить склад іншого злочину. Робиться висновок про стримуючий вплив цього заперечення у звільненні від кримінальної відповідальності.

Ключові слова: кримінальна відповідальність, позитивна посткримінальна поведінка, звільнення від кримінальної відповідальності, склад іншого злочину.

Хряпинский П.В. СОСТАВ ИНОГО ПРЕСТУПЛЕНИЯ, КОТОРЫЙ ИСКЛЮЧАЕТ ОСВОБОЖДЕНИЕ ОТ УГОЛОВНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ / Запорожский национальный университет, Украина

В статье исследуется место и значение ограничительного признака освобождения от уголовной ответственности лица, если фактически совершенное им деяние содержит состав иного преступления. Делается вывод о сдерживающем влиянии этого ограничения при освобождении от уголовной ответственности.

Ключевые слова: уголовная ответственность, позитивное постпреступное поведение, освобождение от уголовной ответственности, состав иного преступления.

Khriapinskiy P.V. OF OTHER CRIMES THAT EXCLUDES EXEMPTION FROM CRIMINAL LIABILITY / Zaporizhzhya national university, Ukraine

The article investigates the place and importance of a restrictive sign exemption from criminal responsibility of the person, if in fact committed act constitutes a specific crime. It is concluded that the restraining influence of this limitation upon release from criminal responsibility.

Key words: criminal responsibility, positive behavior postprestupnoe exemption from criminal liability of a crime.

Тенденцією правозастосовної практики в Україні є щорічне збільшення кількості осіб, які вперше вчинили злочини невеликої та середньої тяжкості, та були звільнені від кримінальної відповідальності як такі, що втратили суспільну небезпечність у зв'язку із здійсненням певного комплексу позитивної посткримінальної поведінки. Так, якщо у 2008 р. звільнено від кримінальної відповідальності у зв'язку: з дійовим каяттям 3,4 тис. осіб (13,7% від кількості осіб, справи щодо яких закрито), у 2007 – 2,7 тис. осіб або 8 відсотків; із зміною обстановки – 4,4 тис. осіб або 17,8 відсотків (у 2007 році – 5,1 тис. осіб або 15,2%); із передачею на поруки – 2,3 тис. осіб або 9,2 відсотка (у 2007 році – 2,2 тис. осіб або 6,7%); з примиренням винного з потерпілим – 4,6 тис. осіб або 18,7 відсотків (у 2007 році 4,6 тис. осіб або 13,7%), судові рішення щодо яких набрали законної сили, то у 2009 р. від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям звільнено 2,9 тис., або 9,3 % (13,7%) від числа тих, щодо яких справи закрито; з примиренням винного з потерпілим – 3,9 тис. осіб, або 12,4% (18,7%); із зміною обстановки – 2 тис. осіб, або 10,9 % (17,8%); із передачею особи на поруки – 1,7 тис., або 5,5 % (9,2%) [1].

Звільнення від кримінальної відповідальності набуло значного розповсюдження як у судовій практиці, так і актуальності у доктрині кримінального права. Сучасна теорія

кримінального права та чинне законодавство про кримінальну відповідальність знаходяться у активному пошуку альтернативних форм боротьби зі злочинністю. Актуальність цієї проблеми зумовлюється рядом обставин, серед яких необхідно виокремити: значну криміналізацію багатьох сфер життєдіяльності українського суспільства; сучасна злочинність визнається антисоціальним явищем, що загрожує національній безпеці України; невисокій ефективності традиційних кримінально-правових форм та методів боротьби зі злочинністю; гуманізацію вітчизняного законодавства у відповідності до міжнародно-правових стандартів кримінального судочинства; запровадження у вітчизняному законодавстві низки новітніх інститутів, що виступають альтернативою кримінальній відповідальності та покаранню [2, 289].

Проблематиці звільнення від кримінальної відповідальності присвятили свої дослідження такі вітчизняні правники як О.Ф. Бантишев, Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, Г.Б. Віттенберг, А.А. Вознюк, О.М. Готін, М.Є. Григор'єва, Ю.В. Гродецький, О.О. Дудоров, О.О. Житний, О.В. Ковітіді, О.С. Козак, О.М. Лемешко, А.А. Музика, О.В. Наден, Г.О. Усатий, В.П. Тихий, Н.Б. Хлистова, С.С. Яценко та інші. Серед іноземних дослідників, слід насамперед вказати російських правників Х.Д. Алікперова, І.Ш. Галстян, Ю.В. Голика, Л.В. Головка, В.С. Єгорова, В.О. Єлеонського, А.В. Єндольцеву, І.Е. Звечаровського, С.Г. Келину, В.В. Мальцева О.З. Рибак, С.М. Сабанина, Р.О. Сабитова та інших. Ставлення науковців до звільнення від кримінальної відповідальності варіюється від прийняття та пропозицій до його поширення у законодавстві про кримінальну відповідальність (Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, В.В. Сташис та ін.) до неприйняття та пропозицій відмовитися від нього на користь або звільнення від кримінального покарання, або заміни на кримінально-процесуальну «відмову від кримінального переслідування» (Ю.В. Тороп, Л.І. Хрустова, С.С. Яценко та ін.).

Звільнення від кримінальної відповідальності, – як зазначається в п.1 постанови Пленуму Верховного Суду України від 23 грудня 2005 р. № 12 «Про практику застосування судами України законодавства про звільнення від кримінальної відповідальності», – це відмова держави від застосування щодо особи, котра вчинила злочин, установлених законом обмежень певних прав і свобод шляхом закриття кримінальної справи, яке здійснює суд у випадках, передбачених Кримінальним кодексом України (далі – КК), та у порядку, встановленому Кримінально-процесуальним кодексом України (далі – КПК). Закриття кримінальної справи зі звільненням від кримінальної відповідальності можливе лише в разі вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад злочину, передбаченого КК, та наявності визначених у законі правових підстав, вичерпний перелік яких наведено у ч.1 ст.44 КК, а саме: у випадках, передбачених цим Кодексом, а також на підставі закону України про амністію чи акта помилування [3].

Звільнення від кримінальної відповідальності здебільшого пов'язується із відпадинням суспільної небезпечності особи, яка вчинила злочин, у разі здійснення певного комплексу позитивної посткримінальної поведінки [4, 8]. Утім, у ряді випадках звільнення від кримінальної відповідальності ставиться у залежність від наявності у фактично вчиненому діянні складу іншого злочину. А саме: 1) особа, яка добровільно відмовилася від доведення злочину до кінця, підлягає кримінальній відповідальності лише в тому разі, *якщо фактично вчинене нею діяння містить склад іншого злочину* (ч.2 ст.17 КК); 2) особа, яка добровільно повідомила правоохоронний орган про відповідну терористичну діяльність, сприяла її припиненню або розкриттю злочинів, вчинених у зв'язку із створенням або діяльністю такої групи чи організації, *якщо в її діях немає складу іншого злочину* (ч.2 ст.258-3 КК).

Серед правників склалося неоднозначне ставлення до обмежувальної ознаки звільнення від кримінальної відповідальності у вигляді «складу іншого злочину». Висловлюється

погляд, що зазначена вказівка є «непослідовною, лукавою та такою, що суттєво знижує заохочувальний вплив припису про добровільну відмову від доведення злочину до кінця» [5, 83]. З цією думкою у цілому можна погодитися. Звільнення від кримінальної відповідальності як різновид заохочувальних норм кримінального законодавства повинно мати значний стимулюючий вплив на свідомість та волю особи, щоб спонукати її на вчинення суспільно-корисних з точки зору суспільства вчинків. Завданням цієї заохочувальної норми є постановка перед особою свідомого вибору між доведенням злочину до кінця і, відповідно, застосуванням покарання та добровільною відмовою від незакінченого злочину і звільненням від відповідальності. Природно, що суспільство повинно зробити максимум із того, що дозволяло б особі реалізувати можливість відмовитися від незакінченого злочину та його суспільно-небезпечних наслідків. Тому, нелогічною і незрозумілою для пересічного громадянина є кримінальна відповідальність за діяння, що вчинені до добровільної відмови.

Особливо це стосується злочинів, які за своєю суспільною небезпечністю є значно меншими ніж злочин, від доведення до кінця якого відмовилася особа та коли, «злочин-супутник» виступає етапом, способом чи засобом вчинення «основного» злочину. На наш погляд, звільнення від відповідальності у за закінчені злочини, при готуванні до злочину або замаху на злочин має відповідати декільком умовам, які полягають у наступному: а) за часом він має вчинюватись безпосередньо перед злочином, від вчинення якого особа відмовилась; б) охоплюватись єдиним умислом зі злочином, від вчинення якого особа відмовилась; в) виступати етапом, способом чи засобом вчинення злочину, від вчинення якого особа відмовилась; г) за тяжкістю бути меншим або рівним злочину, від вчинення якого особа відмовилась [6, 361-362]. Коментуючи зазначене положення А.О. Пінаєв наводить два приклади: якщо, готуючись до вчинення вбивства, особа купує пістолета, а потім добровільно відмовляється від вчинення вбивства, то вона підлягає відповідальності за незаконне придбання вогнепальної зброї (ст.263 КК) та якщо той, хто вчиняє замах на вбивство, завдає потерпілому середньої тяжкості тілесні ушкодження, а після цього добровільно відмовляється від доведення вбивства до кінця, то він відповідає за умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження (ст.122 КК) [7, 227]. Як здається, наполягання на невідворотності кримінальної відповідальності та покарання особи, яка добровільно відмовилася від доведення до кінця умисного вбивства, але для вчинення останнього незаконного придбала вогнепальну зброю є занадто категоричною. Співставлення соціальної цінності об'єктів кримінально-правової охорони – життя людини (ст.115 КК) та громадської безпеки (ст.263 КК), свідчить про безумовну та виключну перевагу першого. Тому, вважаємо за необхідне уточнити редакцію ч.2 ст.17 КК наступним чином: *«якщо фактично вчинене нею діяння містить склад іншого більш тяжкого або іншого злочину, не пов'язаного із злочином, від вчинення якого особа відмовилась»*. Не можна погодитись і з позицією цього правника, що поняття «складу іншого злочину» не повинно тлумачитись як вчинення різнорідного посягання по відношенню до того, від виконання якого особа відмовилася. «Іншим» може бути однорідний і тотожний злочин. КК не передбачає будь-яких обмежень щодо «складу іншого злочину», тому «іншим» може бути тотожний, однорідний і різнорідний злочин, не пов'язаний із злочином, від вчинення якого особа добровільно відмовилась.

Ще більше зауважень викликає унеможливлення звільнення від кримінальної відповідальності у випадку позитивної посткримінальної поведінки члена терористичної групи чи терористичної організації, крім їх організатора і керівника, який добровільно повідомив правоохоронний орган про відповідну терористичну діяльність, сприяв її припиненню або розкриттю злочинів, вчинених у зв'язку із створенням або діяльністю такої групи чи організації (ч.2 ст.258-3 КК). Насамперед, слід звернути увагу на виключно високу соціальну цінність посткримінальної

поведінки особи у цьому випадку, що полягає у припиненні, виявленні та розкритті терористичної діяльності, мінімізації суспільно-небезпечних наслідків діяльності відповідних злочинних організацій, попередженні злочинів терористичної спрямованості. Слід підтримати В.П. Ємельянова, Л.В. Новікову, В.М. Семикіна, що в ч.1 ст.258-3 КК передбачається відповідальність за створення терористичної групи чи терористичної організації, керівництво такою групою чи організацією або участь у ній, а так само матеріальне, організаційне чи інше сприяння створенню або діяльності терористичної групи чи терористичної організації [8, 118]. Під тероризмом слід розуміти суспільно небезпечну діяльність, яка полягає у цілеспрямованому застосуванні насильства шляхом захоплення заручників, підпалів, убивств, тортур, залякування населення та органів влади або вчинення інших посягань на життя чи здоров'я ні в чому не винних людей, або погрозах вчинення злочинних дій з метою досягнення злочинних цілей. Під терористичною групою – група з трьох і більше осіб, які об'єдналися з метою здійснення терористичних актів. Терористична організація – це стійке об'єднання п'яти і більше осіб, створене з метою здійснення терористичної діяльності, у межах якого здійснено розподіл функцій, встановлені певні правила поведінки, обов'язкові для цих осіб під час підготовки і вчинення терористичних актів. Організація визнається терористичною, якщо хоч один з її структурних підрозділів здійснює терористичну діяльність з відома хоча б одного з керівників (керівних органів).

Участь у терористичній групі чи терористичній організації передбачає вступ до складу вже створеної групи чи організації. Під участю розуміють згоду особи на вступ до терористичної групи чи організації або фактичну участь у такій групі чи організації своїми діями (пошук об'єктів нападу, надання необхідної інформації, придбання вогнепальної зброї або вибухових пристроїв тощо). Обґрунтованою є позиція Ю.В. Бауліна, що заохочувальна норма ч.2 ст.258-3 КК виключає вчинення особою в процесі створення терористичної групи чи терористичної організації, участі у ній, чи при сприянні створенню або діяльності зазначених злочинних об'єднань, будь-якого іншого злочину, пов'язаного із відповідною терористичною діяльністю. Що ж стосується інших злочинів, вчинення яких не пов'язане з терористичною діяльністю, то відповідальність особи за їх вчинення настає на загальних підставах [9, 237].

Вказівка ч.2 ст.258-3 КК на відсутність «складу іншого злочину» є єдиною у всій системі спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності, передбачених в Особливій частині КК України. Наявність цієї обмежувальної ознаки є недоречною цей тому, що у суміжних, однорідних злочинах проти громадської безпеки, що також мають заохочувальну норму про подібне виключення не згадується. Так, в ч.2 ст.255 КК передбачається звільнення від кримінальної відповідальності особи, крім організатора або керівника злочинної організації, за вчинення злочину, передбаченого ч.1 ст.255 КК, якщо вона добровільно заявила про створення злочинної організації або участь у ній та активно сприяла її розкриттю, та в ч.6 ст.260 КК, відповідно, особи, яка перебувала в складі не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань, за дії по їх створенню або участі у їх діяльності, якщо вона добровільно вийшла з такого формування і повідомила про його існування органи державної влади чи органи місцевого самоврядування. Як бачимо, законодавець у разі вчинення зазначених злочинів проти громадської безпеки, які є не менш суспільно-небезпечними, аніж створення терористичної групи чи терористичної організації, конструюючи заохочувальні норми про звільнення від кримінальної відповідальності за умов викриття та припинення їх злочинної діяльності не передбачив зазначеного обмеження.

У якості особливостей Особливої частини Кримінального кодексу Республіки Білорусь 1999 р. (далі – КК РБ) слід звернути увагу на відсутність у приписах про звільнення від кримінальної відповідальності обмежувальної ознаки їх застосування за умов наявності

у діях особи, що здійснила позитивну посткримінальну поведінку, іншого складу злочину. Фактично ця ознака згадується тільки один раз при звільненні від кримінальної відповідальності у примітці 3 до ст.193-1 КК РБ «Особа, що добровільно припинила дії з незаконної організації діяльності громадського об'єднання, релігійної організації або фонду чи участь у їх діяльності, та зробила заяву про це державним органам, звільняється від кримінальної відповідальності, якщо у її діях немає складу іншого злочину».

На відміну від КК України та КК РБ обмежувальна ознака «якщо у діях особи немає іншого складу злочину» широке розповсюдження отримала в чинному Кримінальному кодексі Російської Федерації 1996 р. (далі – КК РФ). У примітках до відповідних статей Особливої частини КК РФ вона передбачається в разі звільнення від кримінальної відповідальності, якщо: 1) «особа добровільно звільнила викрадену людину (примітка до ст.126); 2) «особа, яка вперше вчинила торгівлю людьми, добровільно звільнила потерпілого і сприяла розкриттю вчиненого злочину» (примітка до ст.127.1); 3) «особа, що брала участь у підготовці акту тероризму, своєчасним попередженням органів влади або іншим шляхом сприяла припиненню вчинення акту тероризму» (примітка до ст.205); 4) «особа, яка сприяла терористичній діяльності, своєчасним повідомленням органам влади або іншим шляхом сприяла попередженню чи припиненню злочину, який вона фінансувала та/або вчиненню якого сприяла» (примітка до ст.205.1); 5) «особа добровільно або за вимогою влади звільнила захопленого заручника» (примітка до ст.206); 6) «особа добровільно припинила участь в незаконному озброєному формуванні та здала зброю» (примітка до ст.208); 7) «особа добровільно припинила участь у злочинному об'єднанні (злочинній організації), або структурному підрозділі, що до неї входить, або об'єднанні організаторів, керівників чи інших представників організованих груп та активно сприяла розкриттю чи припиненню цього злочину» (примітка до ст.210); 8) «особа добровільно здала зброю, її основні частини, боєприпаси, вибухові речовини та вибухові пристрої; не визнається добровільною здача зазначених предметів при їх вилученні при затриманні особи, а також при провадженні слідчих дій по з виявлення і вилучення» (примітка до ст.222); 9) «особа добровільно здала виготовлену нею зброю, її основні частини, боєприпаси, вибухові речовини та вибухові пристрої» (примітка до ст.223); 10) «особа, яка вчинила державну зраду, шпіднаж, насильницьке захоплення влади або насильницьке утримання влади, якщо вона добровільним і своєчасним повідомленням органам влади або іншим шляхом сприяла попередженню подальшої шкоди інтересам Російської Федерації» (примітка до ст.275); 11) «особа добровільно припинила участь в екстремістського об'єднання» (примітка до ст.282.1); 12) «особа добровільно припинила участь у діяльності громадського або релігійного об'єднання чи іншої організації, стосовно яких судом прийняте рішення, що набуло чинності, про ліквідацію або заборону діяльності у зв'язку із здійсненням екстремістської діяльності» (примітка до ст.282.2) [10]. Її тільки у примітках до ст.ст.122, 204, 228, 291, 307 КК РФ така вказівка відсутня [11, 3-4].

Відтак бачимо, що навіть у найближчих сусідів законодавець по-різному підійшов до вирішення питання щодо обмежувальної ознаки при звільненні від кримінальної відповідальності у Особливих частинах КК у вигляді наявності у діях особи складу іншого злочину [12, 322]. На наш погляд, більш привабливим для стимулювання позитивної посткримінальної поведінки винного є варіант, що не пов'язує спеціальне звільнення від кримінальної відповідальності із складом іншого злочину. За наявності у діях такої особи іншого складу злочину, не пов'язаного єдиним умислом із злочинном, після вчинення якого особа здійснила визначену у законі про кримінальну відповідальність позитивну поведінку, кримінальна відповідальність має наставати на загальних підставах.

Підсумовуючи викладене, приходимо до висновку, що наявність обмежувальної ознаки звільнення від кримінальної відповідальності у вигляді «якщо в діях особи немає складу іншого злочину» є неприйнятною, та такою, що суттєвим чином стримує особу, яка вчинює або вчинила певний злочин, відмовитися від продовження злочинної діяльності, добровільно здійснити самовикриття, повідомити про злочинну діяльність злочинної, терористичної, воєнізованої або збройної організації (групи), активно сприяти припиненню або розкриттю злочинів, вчинених у зв'язку із створенням або діяльністю такої групи чи організації. За таким, слід виключити з тексту ч.2 ст.258-3 КК, яка передбачає звільнення від кримінальної відповідальності, слова «якщо в її діях немає складу іншого злочину».

ЛІТЕРАТУРА

1. Аналіз роботи судів загальної юрисдикції у 2008, 2009 рр. (за даними судової статистики) [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.scourt.gov.ua/>
2. Сташис В.В. Концептуальні положення і система чинного Кримінального кодексу України / В.В. Сташис, В.Я. Тацій // Проблеми законності. – 2009. – № 10. – С. 278–290.
3. Про практику застосування судами України законодавства про звільнення особи від кримінальної відповідальності [Електронний ресурс]: постанова Пленуму Верховного Суду України від 23 грудня 2005 р. № 12. – Режим доступу: <http://www.scourt.gov.ua/>.
4. Кримінальне право України. Особлива частина: [підруч.] / М.І. Бажанов, Ю.В. Баулін, В.І. Борисов [та ін.]. / [за заг. ред. М.І Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Тація]. – 2-е вид., перероб. і доп. – К.: Юрінком Інтер, 2005. – 544 с.
5. Караулов В.Ф. Добровольный отказ от совершения преступления / В.Ф. Караулов // Ученые записки Всесоюз. юрид. заочн. ин-та. – 1969. – Вып. 18. Ч. 2. – С. 66–84.
6. Хряпінський П.В. Заохочувальні норми у кримінальному законодавстві України: [моногр.] / П.В. Хряпінський. – Харків: Харків юридичний, 2009. – 840 с.
7. Пинаев А.А. Уголовное право Украины. Общая часть: [учеб. пособ.] / А.А. Пинаев. – Харьков: Харьков юридический, 2005. – 664 с.
8. Ємельянов В.П. Терористичні злочини: кримінально-правова характеристика та вдосконалення антитерористичного законодавства: [моногр.] / В.П. Ємельянов, Л.В. Новікова, М.В. Семикін. – Харків: Кроссруд, 2007. – 216 с.
9. Баулін Ю.В. Звільнення від кримінальної відповідальності: [моногр.] / Ю.В. Баулін. – К.: Атіка, 2004. – 296 с.
10. Уголовный кодекс Российской Федерации [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.uk-rf.ru.
11. Наумов А.В. Российское уголовное право: [курс лекций] / А.В. Наумов. В 3 томах. Т. 2. Особенная часть (Главы I-X). 4-е изд., перераб. и доп. – М.: Волтерс Клувер, 2007. – 504 с.
12. Хряпінський П.В. Спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності: порівняльно-правова характеристика / П.В. Хряпінський // Актуальні проблеми формування громадського суспільства та становлення правової держави: [збірн. наук. праць]. – Черкаси: ЧНУ ім. Б. Хмельницького. – 2010. – С. 320–323.